
WRITTEN SPEECH LITERACY IN TEACHING THE SUBJECT OF THE MOTHER TONGUE (UZBEK LANGUAGE)

Lolayeva Ozoda¹

Termiz State University

KEYWORDS

native language lesson, spelling literacy, spelling vocabulary, spelling rule, barbarism, vulgarism, clerical, dialecticism, parasitic lexemes

---

ABSTRACT

This article presents views on the teaching of the subject in the lessons of the native language in secondary schools, also examines the requirements imposed on the teacher to improve the spelling literacy of students within the subject and draws conclusions about the role of spelling dictionaries in their solution by the example of spelling rules developed within the cyrillic and latin alphabet, and the textbook of the native language 8th grade.

2181-2675/© 2023 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7512493

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

---

¹ Student, Faculty of Uzbek Philology, Termiz State University, Uzbekistan

ONA TILI FANINI O'QITISHDA YOZMA NUTQ SAVODXONLIGI

KALIT SO'ZLAR:

ona tili fani, imloviy savodxonlik, imlo lug'ati, imlo qoidasi, varvarizm, vulgarizm, kanselyarizm, dialektizm, parazit leksemalar

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'rta ta'lim maktablarida ona tili fani darslarida fanning o'qitilishiga doir qarashlar aks etgan, ya'ni fan doirasida o'quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish uchun o'qituvchi oldiga qo'yiladigan talablar haqida fikr yuritilgan hamda ularning yechimlaridagi imloviy lug'atlarning tutgan o'rni haqida xulosalar kirill va lotin grafikasi doirasida ishlab chiqilgan imloviy qoidalar va 8-sinf ona tili darsligi misolida yoritilgan.

Til mavjud ekan, so'z uning libosidir. Biz nutq jarayonida qo'llayotgan leksema, so'zlarimiz va grammatik birliklarimiz, ya'ni jumlarimiz bexatoligi ana shu libos ko'rkamligini belgilaydi va xato yo'l qo'ymaslik uchun esa imlo qoidalaridan boxabar bo'lish darkor. Shu ma'noda o'zbek tilida mavjud 80 000 so'zlikka ega bo'lgan izohli lug'at tarkibidagi leksemalar [11] va so'zlar doirasida imlo qoidalarining ishlab chiqilishi, tilimiz sofligini ta'minlashda o'ziga xos bosqich vazifasini o'tagan va bu boradagi o'rni va ahamiyatga ega. Ushbu jarayonni amalga oshirish yo'lida B. Mengliyev [2], B. Umurqulov [6], [7], H. Jamolxonov [1], Sh. Maxmaraimova [3], R. Sayfullayeva [8] kabi olimlarning xizmati beqiyosdir. Yozma savodxonlikka erishgan har bir individ quyidagi ko'nikma va malakalarga ega bo'lmog'i darkor:

- 1) orfografik savodxonlik;
- 2) punktuatsion savodxonlik;
- 3) mustaqil fikrlar ketma-ketligida uzilmagan ijodiy matn tuzish savodxonligi;
- 4) davlat hujjatlaridan xabardorlik darajasidagi savodxonlik.

Har bir o'quvchiga o'qituvchi tomonidan 1-4 sinflar oralig'ida asosan orfografik hamda nisbatan oddiyroq nisbatga ega ijodiy matn savodxonlik doirasidagi ko'nikmalar berib boriladi, yuqori 5-11 sinflar oralig'ida esa barcha 4 kategoriyalarni o'z ichiga olgan ko'nikma va malakalar berib boriladi.

To'g'ri yozish qoidalari tilshunos olimlar guruhi tomonidan ishlab chiqiladi, jamoatchilik muhokamasiga havola etiladi va aprobatsiyadan o'tkaziladi. Ushbu jarayonlar o'tkazilagandan so'ng, imloviy qoidalari hukumatning ayni shu doiradagi mutasaddi tashkilotlari tomonidan tasdiqlanadi. Kishilar o'zaro yozishmalarida, rasmiy ish yuritishda, ta'lim jarayonida, madaniy-ma'rifiy faoliyatda tilning imlo qoidalariga amal qilishga majburdirlar [4]. Leksemalar, so'zlar va affikslarning imlosida bir xillikning ta'minlanmasligi yozuvlar jarayonida har xillikni yuzaga keltiradi [5]. Pirovardida til qatlamida bir-birini tushunish imkoniyati asta-sekin yo'qola boradi. Shundan kelib chiqib, 1995- yilning 24- avgustida tasdiqlangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari" [12] da harflar imlosi, asos va qo'shimchalar imlosi, qo'shib, chiziqcha bilan, ajratib yozish, bosh harflar imlosi hamda ko'chirish qoidalari doir yo'l-yo'riqlar ko'rsatilgan. Umumiy kesimda kirill yozuviga asoslangan o'zbek yozuvi va lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosining qo'llanishiga doir farqli holatlar ko'zga tashlanadi. Masalan, fe'l so'z turkumining so'zlashuv

uslubiga oid –япти affiksi kel asosiga qo‘shilganda келяпти shaklida yozish me‘yoriy holat hisoblansa, lotin grafikasiga asoslangan imloviy qoidalarga asosan transliterativ kel(a)yapti eshitilsa-da, kelyapti shaklida yozilishi me‘yoriy holat sifatida belgilangan. Ayni shu kabi orfografik qoidalardagi o‘zgarishlarni –dan affiksi orqali hosil qilinadigan takroriy so‘zlarning ni qo‘llash bilan bog‘liq holatda ham kuzatish mumkin. Ya‘ni: тошдан-тошга – toshdan toshga va hokazo.

Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 5-9-sinflar kesimida «O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari»dan samarali foydalanishni, kundalik qo‘llanmaga aylantirish o‘zining ijobiy natijasini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Yozma nutqda birinchi navbatda uzviylik, davomiylik zarur va har bir so‘z jumlaning oldingisini to‘ldirib borishi, unga aloqador bo‘lishi lozim. Bir-biriga bog‘lanmagan fikrlar esa matnni o‘qiyotgan kishini chalg‘itadi [9].

Og‘zaki matn bilan yozma matnning orasida juda katta farq mavjud, so‘zlashuv uslubi nisbatan qaysidir ma‘noda oson va qulay hisoblanib, ma‘lum muddat oralig‘ida inson miyasida yaxshi shakllanib ulgurmagan uzuq-yuluq fikrlar avtomatik tarzda tilga ko‘chadi, (native) til vakili uchun gapni gapga ulash uqadar ham qiyin kechmaydi. Yozma nutq esa fikrlarning ketma-ketligini talab qiladi va nutqiy matn yaratish jarayonida tautologiyaga yo‘l qo‘ymasligi uchun qisman mahorat talab qilinadi. Bu haqda ona tili fanidan davlat ta‘lim standartida o‘quvchidan matn yaratish jarayonida o‘zbek adabiy tili grammatikasining me‘yor va imkoniyatlariga rioya qilish, so‘zlashuv nutqi bilan kitobiy nutq me‘yorlariga amal qilish, gapda so‘zlarni to‘g‘ri joylashtira olish, o‘zgargan tartib va inversiyalardan to‘g‘ri foydalana bilish kabi qobiliyatlarni egallash talab qilinadi [13].

Avvalo, har bir til o‘rganuvchi yoki til vakili uchun og‘zaki va yozma nutqning ikkisi ham birdek zarur va o‘quvchilarning ba‘zilarida yozma, ba‘zilarida og‘zaki nutq ustunlik qiladi. Bu — tabiiy. Shuningdek til vakili ko‘pincha biror mavzuni muhokama qilish jarayonida uni yozishdan ko‘ra gapirishni afzal ko‘rishadi, buning asosiy sababi og‘zaki nutq tarkibida ta‘sirli jumalarga nisbatan oddiy detallarda aks etgan voqeylikni bayon etish mumkindir. Shu bois, asosan til o‘rgatuvchi yoki o‘qituvchi biror she‘riy, nasriy, aralash (she‘riy nasriy) asarning matni, tarkibidagi janri va mavzusi [10] ga doir o‘quvchiga yozma vazifa berishi orqali o‘quvchining matnda o‘z dunyoqarashi bayonida so‘zlarni tanlab-saralab, semantikasi va grammatikasi tushungan holda qo‘llashiga erishadi. O‘quvchida og‘zaki nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni matnni dastavval yozdirish, undan so‘ng unga hikoya ayni shu matnni og‘zaki bayon qildirish vositasida o‘quvchining ham yozma, ham og‘zaki til bazasini kengaytirishga imkoni mavjud bo‘ladi. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma savodxonligini uyg‘un ravishda oshirish maqsadida qiziqarli o‘quv materiallari, didaktik o‘yinlar, muammoli vaziyat va bahs-munozaralar bilan birga, to‘g‘ri yozishga o‘rgatuvchi turli xil qiziqarli mashqlardan foydalanish maqsadga muvofiq va shu ma‘noda, ta‘lim sohasi o‘qituvchidan doimiy izlanishni, ijodkorlikni talab etadi. O‘quvchi kichik hajmli matnlarni yaxshi o‘zlashtirib olishi uchun, unda matnni yaxshilab o‘qish, mazmunida nimaga ishora qilinayotganini tushunish ko‘nikmasini shakllantirish lozim. O‘qituvchi o‘quvchi tomonidan tuzilgan matndagi (bu matn hatto badiiylikdan yiroq bo‘lishi ham

mumkin) yozma nutq sofligini buzuvchi vositalar: vulgarizm, varvarizm, kanselyarizm, dialektizm va parazit soʻzlar [7], [11] ning ishlatilish doirasini yuqorida keltirilgan misollar orqali kamaytirishga va yoʻqotishga erishadi. Masalan, 8-sinf oʻquvchilari ishlab chiqilgan ona tili darsligida 25-26 darslarida A.Navoiyning “Lison ut-tayr” asarida keltirilgan “Talab vodiysi” mavzusiga doir sheʼriy natn berilgan va oʻquvchiga uning magʻzini chaqish, yaʼni nasriy bayoni berish topshirilgan. Oʻqituvchi tomonidan oʻquvchiga eski oʻzbek adabiy tili davriga oid boʻlgan bilim, koʻnikama va malaka toʻgʻri berilmas ekan, ushbu mavzu doirasida toʻlaqonli tasavvurga ega boʻlmagan oʻquvchining ayni mavzularning uzviy davomi boʻlgan keyingi mavzularga tushunmasligi kuzatiladi:

*Har nekim gʻayri talabdur tashlamoq,
Oʻzni maqsad manziliga boshlamoq.*

*Qolmasa olam matoʻidin jihat,
Oʻzga navʼ oʻlgʻay sanga ul dam sifot.*

*Ganj (davlat, boylik)din yetkay asar vayroninga,
Zoti nuridin yorugʻlugʻ joninga.*

*Ul yorugʻlugʻ shavq oʻtin tez aylagay,
Kim talab raxsh (ot, ulov)in sabukxez (yengil, chaqqon) aylagay.*

*Joningʻa yetkay talabning rohati,
Qolmagay ranj-u tab (mashaqqat, mushkullik) ning shiddati.*

*Durgʻa topqon soyi (sari, sayin) koʻnglung xosliq,
Boʻlgʻoy osonroq sanga gʻavvosliq. (Alisher Navoiy, «Lison ut-tayr»)*

Asar ikkiliklari dunyoviy nafsni soʻndirish va ruhiy poklanish nuqtayi nazaridan tahlil qilinmogʻi darkor: Inson ruhiy poklikni maqsad qilar ekan, gʻayri (boshqa) talablar, yaʼni bu dunyoga boʻlgan qiziqishlarini soʻndirishi va ruhiy ozodalik sari oʻzini boshlashi kerak. Koʻnglingda bu dunyo olam matolaridan iborat borliq qolmas ekan, ul damda bu vodiy (koʻngil xotirjamligi) sening koʻzingga oʻzgacha namoyon boʻla boshlaydi. Oʻz ganjinasi (boyligi) bilan qop-qorongʻi boʻlgan koʻngil vodiyingni yoritadi. Bu yorugʻlik ishqingni koʻpaytiradi va poklik vodiysida sening otingni tez yeldiradi. Bul ruhiy ozodalikdan qiyinchilik va azoblar barham topadi, joning esa rohatda boʻladi. Poklik daryosidan dur topganing sayin, koʻngil xotirjamligi bu daryoda senga gʻavvoslikni oson qiladi.

Yuqoridagi fikrlarning xulosasi oʻlaroq shuni aytish joizki:

matnlar oʻquvchilarning yozma nutq faoliyatini rivojlantirish, tushuncha va tasavvurlarini boyitishga xizmat qiladigan mazmun kasb etmogʻi darkor;

matn bilan ishlash jarayoni, o'quvchilarning oldiga yozma nutqni rivojlantirishga doir mashqlar, vazifalarning qo'yilishi o'quvchilarning nafaqat fikrlash qobiliyatini shakllantirishi uchun, balki yozma nutq ko'nikmalari uchun ham xizmat qiladi[3].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili //Toshkent-2007. – 2005.
2. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili //Toshkent: Tafakkur bo'stoni. – 2018.
3. Makhmaraimova S. T. Uzbek political and social, public discourse metaphoric models //Thematics Journal of Education. – 2021. – T. 6. – №. November.
4. N. Mahmudov, A. Rafiyev, I. Yo'ldoshev. Davlat tilida ish yuritish. –T. Cho'lpon. 2007. www.ziyouz.com kutubxonasi. – B. 128.
5. Kholova M. Peech genres of texts and passport mete-metrics in the dialect corpus (Baysun district on the example of the sound “j” dialects) //Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems. – 2020. – T. 12. – №. 6. – C. 1103-1107.
6. Rahimov S., Umurqulov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili //Toshkent: O'qituvchi. – 2003. – T. 220.
7. Umurqulov B. An essential feature of artistik discourse //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 10. – C. 242-246.
8. Sayfullayeva R. R., Khalmuhamedova U. R., Botirova A. E. Language picture of the world and functional specialization of words //Journal of Critical Reviews. – 2020. – T. 7. – №. 7. – C. 943-947.
9. Xolmanova Z. O'zbek tili imlo qoidalarini takomillashtirish davr talabi. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. 2017. – B. 30-33
10. Холова М. А. Шевалар корпусининг жанрий теглашнинг лингвистик асослари // Международный журнал искусство слова. – 2021. – Т. 4. – №. 4.
11. Холова М. А. O'zbek shevalarining standart tilga munosabati va til tizimidagi o'rni (Boysun tumani “j” lovchi shevalar misolida) // Международный журнал искусство слова. – 2020. – Т. 3. – №. 5.
12. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi “O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida” 339-son qarori. <https://lex.uz/docs/-1625271>
13. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori: Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida /01.09.2020/ <https://lex.uz/acts/-316337>